

E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY
ISSN 1211-0442 16/2009

University of Economics
Prague

Marxovo pojetí mašinérie

Aleš Novák

Abstract

Marx's analysis of machinery anticipates the thoughts of 20. century's philosophers concerning technology, machines, and the human relation to them. The working process expresses the conversion of the material as well as the human sphere into the process of the machinery, which substitutes the traditionally metaphysical function of "the Being" granting the meaning to each and every single being (some-thing). Supposing that the metaphysical notion of "Being" has to demonstrate a temporal structure, the machinery itself must also indicate a realization of this structure. While Marx's notion of "Being" in the meaning of "work" is suggesting the main feature of "effectivity", the analysis of the machinery reveals the character of Power and Hegemony. Thus, Marx's secularized metaphysics is alluding possible significant semblance to Nietzsche's basic notion of the Will to Power as the last metaphysical concept of "Being" in western tradition.

Abstrakt

Marxova analýza strojové mašinérie předjímá velké úvahy myslitelů 20. století o tématech techniky, stroje a vztahu člověka k nim. Pracovní proces projevující se převodem materiální a lidské sféry do procesu mašinérie strojů substituuje tradiční metafysickou funkci bytí udílejícího významové určení jsoucnu, činíc ho tak (teprve a vůbec) jsoucím. Jestliže metafysicky určený pojem „bytí“ má vykazovat temporální strukturu, pak rovněž mašinérie strojů musí vystupovat jakožto spodobnění této struktury. Protože u Marxe „bytí“ vystupující v podobě „práce“ má významové určení „účinnosti“, ukazuje se při analýze mašinérie strojů mocenský charakter Marxovy sekularizované metafysiky travestované do podoby výrobních vztahů. V tom se ukazuje možná významová paralela s Nietzscheho určením pojmu „bytí“ jakožto „vůle k moci“.

Key words: Marx, machine, work, alienation, temporality, power, metaphysics, Nietzsche

Klíčová slova: Marx, stroj, práce, odcizení, časovost, moc, Nietzsche, metafysika

Marxovo pojetí mašinérie

Je těžké věcně pojednávat myšlení Karla Marxe po uplynulých dekáдах zruďné aplikace jeho teorie v politice a ekonomii, jež si vyžádala desítky miliónů lidských životů. Snad i tím je vysvětlitelná nevole a vysoká míra ignorace vůči Marxovu filosofování. *Sine ira et studio* však můžeme prohlásit, že minimálně ve věci pojetí povahy stroje jsou Marxovy analýzy nedostižné a mnoho pozdějších autorů¹ je buď jen transformuje, nebo se s nimi – více, či méně přiznaně – musela vyrovnat a v lecčems jim dluží.

Marxovo pojetí stroje zohledníme chronologicky na základě tří spisů, a proto se nevyhneme případným repetičím. Jednak to jsou *Ekonomicko-filosofické rukopisy* z roku 1844,² jednak *Rukopisy „Grundrisse“* z let 1857-1859,³ a konečně první svazek Marxova *opus magnum Kapitál* z let 1872-1878.⁴

¹ Především E. Jünger, *Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. Srv. k tomu M. Heidegger, *Gesamtausgabe*, Bd. 90, *Zu Ernst Jünger*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 2004. Viz recenzi Heideggerova svazku od A. Nováka in: *Reflexe* 27 (2005), str. 142–145. Viz též E. Jünger, *Politische Publizistik. 1919–1933*. Stuttgart: Klett-Cotta 2001. Viz recenzi od A. Nováka, in: *Lidé města* 2/2007-21, ISSN 1212-811, str. 320-326. Dále též M. Heidegger, *Gesamtausgabe*, Bd. 65, *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1989. Týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 66, *Besinnung*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1997. Týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 69, *Die Geschichte des Seyns*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1998. Týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 70, *Über den Anfang* (1941), Frankfurt a. M.: Klostermann, 2005. Viz též Heideggerův tzv. „brémský cyklus“ přednášek *Einblick in das was ist* in: M. Heidegger, *Gesamtausgabe*, Bd. 79, *Bremer und Freiburger Vorträge*, Frankfurt a. M.: V. Klostermann, 1994. Týž, *Die Zeit des Weltbildes*, in: M. Heidegger, *Gesamtausgabe*, Bd. 5, *Holzwege*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1977. Týž, *Věda, technika a zamyšlení*, přel. J. Michálek, J. Kružíková, I. Chvatík, Praha: OIKOYMENH, 2004. Interpretačně viz A. Novák, *Dělník, nadčlověk, smrtelník. Tři podoby lidství ve filosofické antropologii*, Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze – ERMAT, 2006. Týž, *Moc, technika a věda: Martin Heidegger a Ernst Jünger*, Praha: TOGGA, 2008.

² K. Marx, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, Hamburg: Meiner, 2005. Odkazovat budeme k českému vydání K. Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, přel. Z. Sekal, Praha: SNPL, 1961. (Dále cit. jako EFR, str.)

³ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin: Dietz Verlag, 1953. Odkazovat budeme k českému vydání K. Marx, *Rukopisy „Grundrisse“ I-III*, Praha: SNPL, 1971, 1974, 1977. Dále cit. jako *Grundrisse I-III* (dle čísla svazku), str.

⁴ K. Marx, *Das Kapital*, Berlin. Dietz Verlag, 1983. Odkazovat budeme k prvnímu svazku českého vydání K. Marx, *Kapitál I-III*, Praha: SNPL, 1954-1955. Dále cit. jen jako *Kapitál*, str.

1. Stroj v Ekonomicko-filosofických rukopisech (1844)

Stroj tematizuje Marx v rámci své ekonomické teorie, jež je travestií sekularizované metafysiky. Stroj má podle Marxe své místo v procesu hromadění kapitálu, jež působí zmnožování počtu dělníků, a potud dochází k zmnožení dělby práce (EFR, str. 26). Dělbá práce a hromadění kapitálu podle Marxe „způsobují, že se dělník víc a víc stává závislým na práci a to na určité, velmi jednostranné, strojové práci. Je tedy duchovně i tělesně snižován na úroveň pouhého stroje a místo člověka se z něho stává jakási abstraktní činnost a břicho“ (EFR, str. 26).

Stroj se u Marxe v jeho *Ekonomicko-filosofických rukopisech* objevuje v souvislosti s tematizací člověka přeměněného v pouhého dělníka, což není nic než hegelovská figura „raba“ (der Knecht) z *Fenomenologie ducha*, jež má svůj odpovídající, nesamostatný komplement v „kapitalistovi“ alias pánovi (der Herr). Jakožto dělník je člověk odsouzen již jen k práci a konzumu. Člověk podle Marxe „klesá na úroveň stroje“ (EFR, str. 29) a je vůči němu – a potažmo vzhledem k majiteli strojové mašinérie, vzhledem ke kapitalistovi neboli „pánovi“ – *nesamostatný*, existuje jenom jakožto přivlastněný, a potud zpředmětněný.

Stroj otevřeně stojí oproti lidskosti, kterou nahrazuje a plně determinuje. Stává-li se stroj náhradou člověka a určuje-li jeho lidskost, tzn. způsob jeho bytí/bytí člověkem, pak stroj zjevně má – což však Marx sám nevysloví – *ontologický* status, a není jen jedním z mnoha jsoucen a už vůbec není žádným antropologickým fenoménem. Stroj *reprezentuje samo bytí* a je fenoménem ontologickým.

Člověk pod vlivem mašinérie vykonává podle Marxe jednotvárné činnosti, sám se stává strojem. Ne že by člověk pracoval *za pomoci* strojů či *skrze* ně jakožto svůj instrument/prostředek, jako spíše pracuje *jakožto* samotný stroj, jsa jeho (nahraditelnou) sou-částí.⁵ Stroj by měl *sice* práci ulehčovat a urychlovat, a potud v něm Marx vidí též prostředek zmocnění se a kontroly působících nerozumných (tzn. *neoduševnělých* – míněno silně v hegelovském smyslu!) sil přírody, přírodních sil (EFR, str. 32), jež jsou dle Hegela přeci „jino-bytím“ (das Anderssein) neboli „sebe-odcizením“ Ducha samého. *Avšak* namísto toho stroj nahrazuje lidi, které činí svou sou-částí a podle

⁵ EFR, str. 33. Zde Marx excerpuje z knihy Wilhelm Schulze, *Die Bewegung der Produktion. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft*, Zürich-Winterthur, 1843.

Marxe je ohlupuje.⁶ Marx v tomto přebírá tezi ekonoma Davida Ricarda,⁷ že „národy jsou jen dílny pro výrobu, člověk je stroj, který konzumuje a vyrábí, lidský život je kapitál“ (EFR, str. 44).

Stroj *zjednodušuje* úkony práce, tím ale umožňuje zapojit do práce co nejvíce lidí a nárokovat si jen minimální intelektuální nároky. Proto stroj strhává do pracovního procesu coby dělníky i děti (EFR, str. 107). Stroj se podle Marxe „podvoluje *slabosti* člověka, aby ze *slabého* člověka udělal stroj“ (EFR, str. 107). Stroji, potažmo jeho majiteli, kapitalistovi totiž vyhovuje, když si z člověka nárokuje co nejvyšší výkon za co nejmenší míry rozvoje a realizace jeho fyzických i duševních schopností.

Stroj lidskost ohlupuje, redukuje, poutá člověka k sobě a činí ho na sobě závislým tím, že jen díky němu je člověku zprostředkována práce, a tudíž uspokojení životních potřeb.⁸ Z práce však člověk čerpá své obsahové, významové určení „být člověkem“ a práce ho nechává přežívat jakožto fyzickou bytost. Je to totiž *stroj, a nikoliv živá práce dělníka/člověka*, jež podle Marxe „je kapitál bezprostředně spojený s prací – je *produktivní práce*“ (EFR, str. 112). Člověk pracuje jenom díky stroji, který ho redukuje na dělníka a je tím aktivním, produktivním, jsoucno jako jsoucí určujícím, kladoucím činitelem, zatímco dělník je jen pasivní součástí strojové mašinérie vytváření nadhodnoty neboli přidávání hodnoty.

Stroj tedy člověku zpřístupňuje svět jakožto pole práce a spotřeby (konzumu), a jeho samého jakožto (pouhého) dělníka. Stroj významově otevírá a jakožto *hermeneutický* klíč co do významu zpřístupňuje *jsoucno jakožto jsoucí a v celku* (svět jakožto práce) a *bytnost člověka* (lidství/lidskost člověka). Stroj má roli či funkci *ontologickou*, a potud

⁶ EFR, str. 65: „Politická ekonomie zatajuje odcizení v podstatě práce tím, že nezkoumá bezprostřední vztah mezi dělníkem (prací) a výrobou. Samozřejmě. Práce produkuje pro boháče divy divoucí, ale pro dělníka produkuje nedostatek. Produkuje paláce, ale pro dělníka brlohy. Produkuje krásu, ale dělníka mrzačí. Nahrazuje práci stroji, ale část dělníků zatlačuje zpátky k barbarské práci a z ostatních dělá stroje. Produkuje ducha, ale pro dělníka produkuje slabomyslnost, kretenismus.“

⁷ D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy, and Taxation*, 3rd ed. London 1821. Marx však cituje z francouzského (v roce 1844 pracoval na rukopisech v Paříži) vydání *Des principes de l'économie politique et de l'impôt*, 2. éd., Tom. 2, Paris 1835.

⁸ Pro pozitivní určení práce jakožto „uspokojení potřeby“ viz EFR, str. 66: „Jeho <sc. dělníkova> práce není tedy dobrovolná, nýbrž vynucená, je to *nucená práce*. Není tedy uspokojením nějaké potřeby, nýbrž je jen *prostředkem* k uspokojování potřeb mimo ni.“

musí jakožto *princip významové konstituce* jsoucího jako jednotlivého (člověk jakožto dělník, předmět jakožto hodnota a materiál) i jako v celku (svět, příroda) vykazovat rys *aktivní*, rys *kladení* něčeho právě jako něčeho určitého/určeného, a to výhradně skrze práci.

Jakožto aktivní princip musí stroj být nositelem *moci* a *síly*, a potud mu připadá vyšší hodnota/cena nežli živému člověku. Proto „kapitalista“ investuje více (a raději) do strojů než do lidí.

Stroj tedy aspiruje na funkci „bytí“, sám nahrazuje „život“, jako který se „bytí“ nejbezprostředněji významově podává. To, v co stroj přeměňuje jsoucno (jednotlivé), svět (celek) a člověka, je *odcizení* (die Entfremdung), *vyprázdnění* (die Entäußerung), *znehodnocení* (die Entwertung).

Stroj totiž člověka znehodnocuje ve prospěch zhodnocování produktu práce, a tak člověka odcizuje jak sobě samému, tak tomu, co *jakože* „za pomoci“ stroje, vytváří.⁹ Byť fenomén či proces *odcizení*, patrně nejhlubší a nejdůležitější Marxova myšlenka, souvisí s povahou stroje, přesto by nás odvedl od vlastního tématu, a tak raději opustíme *Ekonomicko-filosofické rukopisy* a přejdeme k Marxovým analýzám mašinérie z *Rukopisů „Grundrisse“*.

2. Stroj jakožto mašinérie v Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (1857-1859)

Stroje jsou podle Marxe původně lidským výtvozem vzešlým z boje člověka s přírodou tak, aby zdokonalily jeho tělesné orgány a údy. Marx o strojích praví, že jsou „produktem lidského úsilí, přírodní materiál přeměněný v orgány lidské vůle <vládnoucí> nad přírodou čili orgány jejího uplatňování v přírodě. Jsou to *lidskou rukou vytvořené orgány lidského mozku*; zpředmětněná síla vědění“ (*Grundrisse* II, str. 337).

Stroje mají člověku pomáhat zmocnit se přírody a ovládnout ji, aby mu sloužila. Za pomoci strojů ji člověk nutí působit ve službách lidských potřeb (*Grundrisse* II, str. 320), které tak stroje mají uspokojovat, naplňovat a zajišťovat. Potud jsou stroje podle Marxe výsledkem „přeměny výrobního procesu z prostého pracovního procesu v proces vědecký“ (*Grundrisse* II, str. 320) a stroje jsou „přímo z vědy vyplývající analýzou a

⁹ Marxovy Hegelem inspirované úvahy o odcizení viz in: EFR, str. 61-75.

aplikací mechanických a chemických zákonů, jež dávají stroji schopnost zastat tutéž práci, kterou dříve zastával dělník“ (*Grundrisse* II, str. 334), čímž ho však stroje nahrazují.¹⁰

Stroje jsou produktem vědy coby *hermeneutického* klíče odemykajícího význam náporu rozmanitosti světa reprezentovaného bezduchou přírodou a nápořem živočišných potřeb; světa, se kterým se takto člověk vyrovnává ve formě odstraňování („uspokojování“) těchto potřeb a přemáhání přírody jejím zmocněním se.¹¹ Stroj tak odkládá zdání *antropologického* výtvaru člověka a vpravdě vyrůstá z *ontologické* půdy odkrývání a určování významu jsoucna jako jsoucího v celku a bytnosti člověka jako takového. Stroj v rámci tohoto svého ontologického statusu jednak určuje *co je toto jsoucí jako takové*, jednak *co je ve svém celku a jakou povahu má ona celkovost* tohoto celku jsoucího; a konečně určuje i *kdo* to je člověk.

Stroj se tak stává nejvyšším a exemplárním jsoucnem,¹² které se vůči člověku osamostatňuje a determinuje ho v jeho lidskosti. Z pozice stroje jakožto *hermeneutického* prizmatu se jsoucno včetně člověka ve svém „bytí“ ukazuje jakožto *kapitál*, celkovost světa coby jsoucího v celku se jeví jakožto *výrobní/pracovní proces* a člověk jakožto *dělník*.

Souhrnná formulace krypto-ontologické pozice Marxovy pervertované a sekularizované metafysiky práce ovládané strojem konstituujícím ontologický význam „jsoucího jako jsoucího v celku“ v období rukopisů „*Grundrisse*“ zní následovně:

¹⁰ *Grundrisse* II, str. 334-335. V Rukopisech „*Grundrisse*“ Marx vůbec nehovoří tematicky o odcizení práce, předmětu nebo dělníka, ale implicity to je stále vůdčí téma jeho myšlení.

¹¹ *Grundrisse* II, str. 328, kde Marx hovoří o tom, že stroje se „vyvíjejí spolu s akumulací společenské vědy, produktivní síly vůbec.“ K motivu novověké, *mathematické* vědy jakožto principu významového zpřístupnění jsoucna jakožto jsoucího v celku viz A. Novák, *Moc, technika a věda: Martin Heidegger a Ernst Jünger*, Praha: TOGGA, 2008, §4, str. 123n.

¹² *Grundrisse* II, str. 328, 330. Str. 328: „Stroje se tedy jeví jako nejadekvátnější forma *fixního kapitálu* a (...) jako *nejadekvátnější forma kapitálu vůbec*.“ Kapitál je pro Marxe další označení pro význam metafysického pojmu „bytí“.

„Živá práce přisvojená a pohlčená kapitálem vystupuje jako jeho vlastní životní síla, jeho samoreprodukcující síla, navíc ještě modifikovaná jeho vlastním pohybem, oběhem a časem patřícím jeho vlastnímu pohybu, dobou oběhu“.¹³

„Bytí“ jakožto kapitál je *sebe-kladením*, *sebe-re-produkcí* a neadekvátněji se realizuje a je reprezentováno právě v podobě a v určení *stroje*, který klade bytí své i bytí ostatního/jiného *jsoucího* (produkt, člověk/dělník) především co do ohledu „času“. Proto jsou Marxovy analýzy stroje jakožto mašinérie překvapivým a důsledným odkrytím *temporální povahy „bytí“* respektive *„bytí“ jakožto specifické temporality*.

Tuto temporalitu Marx popisuje jakožto *pracovní proces*, který jakožto horizont významu a předpoklad umožnění ukazování se jsoucnu *vůbec jako* jsoucímu (aspekt ontologický) určuje *celkový* kontext srozumitelnosti bytí jsoucího, pro který jinak metafysika razí označení „svět“ (aspekt kosmologický).

Marxova analýza temporálního významu „bytí“, který je identitou ontologického a kosmologického momentu metafysiky, z něhož se pak závazně určuje moment antropologický neboli „kdo je to člověk“; čili analýza „bytí“ jakožto „pracovního procesu“ probíhá jakožto srovnání pracovního procesu *nástroje* (*Grundrisse* I, str. 261-264) a *stroje*, v nějž se *nutně*, jak Marx prokáže, transformuje (*Grundrisse* II, str. 326-333).

2.1. Temporalita pracovního procesu z pozice nástroje

Pracovní nástroj je podle Marxe „předmětným prostředkem, jež subjektivní činnost sama vkládá mezi sebe a předmět jako svůj vodič (der Leiter)“ (*Grundrisse* I, str. 261), ba jakožto vodič práce *vůbec* (*Grundrisse* I, str. 263). Nástroj je coby pracovní prostředek (instrument) vylepšením a prodloužením těla, kterým si člověk zprostředkovává působení na objekt (*Grundrisse* III, str. 326) a jeho zmáhání, zvládání, ovládání a překonání.

Nástroj je potud antropologickým momentem a jako takový je plně v moci člověka. Ten ho jakožto zcela neutrální entitu ovládá a nakládá s ním tak, že ho podle Marxe „oduševňuje svou vlastní obratností a činností jako orgán a jehož ovládání tedy záleží na

¹³ *Grundrisse* III, str. 92. Viz též *Grundrisse* II, str. 327. Viz též *Grundrisse* I, str. 263-264, kde Marx přímo hovoří o (sebe)kladení práce, jež je „pohlčováním samého pohlcování“. Marxova krypto-metafysika je plnohodnotnou a závažnou transformací klasické německé metafysiky idealismu a *jen jako taková* musí být akceptována, interpretována a *vůbec* chápána.

jeho <sc. člověkově> virtuozitě“ (*Grundrisse* III, str. 326). Člověk řídí a vede nástroj, do jehož po-užívání se zacvičuje ve stupních intenzity přivtělení si jeho dovednosti a zprostředkovávajících schopností od učňovství po mistrovství. Nástroj se tak stává součástí těla, zatímco posléze u stroje to bude člověk, který se stane jeho (nahraditelnou) součástí a bude to stroj, kdo bude oním virtuosem.

Nástroj je co do své funkce a významu (tzn. co do svého *bytí*) podle Marxe „závislý na bezprostřední zručnosti dělníka“ (*Grundrisse* III, str. 329), který je jakožto vlastník nástroje vůči němu nezávislý (*Grundrisse* III, str. 332-333). To se opět změní po přeměně nástroje ve stroj, kdy stroje kladou dělníka jako nesamostatného (jako pouhou svou součást), kladou ho jako přivlastněného, zinstrumentalizovaného, zpředmětněného a tzn. *jakožto odcizeného*, odlidštěného a bez vztahu jak k produkci, tak k produktu, který nemá žádný vztah k bezprostředním potřebám dělníka (*Grundrisse* III, str. 327, 333), jenž tak produkuje, aniž by sám potřeboval a to, co produkuje, je nadbytek, který se jeho netýká.

Práce s nástrojem totiž vyrůstá z potřeby vyrovnat se s náparem bezprostředních potřeb člověka, vyrůstá z bezprostředně srozumitelného mundánního kontextu, ke kterému má člověk bezprostřední, nereflexivní vazbu, v níž není pouhou zpředmětněnou součástí, nýbrž duševně-fysickou bytostí. Zatímco stroj pak neguje všechny výše uvedené pozitivní charakteristiky nástroje tím, že je strhává s dělníka na sebe.

Při práci s nástrojem v rámci srozumitelného mundánního kontextu člověk rozumí jak sobě a svým potřebám, tak nástroji, produktu a účelu své činnosti. Naproti tomu u stroje člověk často nerozumí, jak stroj, který jakože „ovládá“ a kterým ve skutečnosti je ovládán, funguje a jakým způsobem dochází k produkci produktů či činností/procesů. Má jen stanovenou roli v pracovním procesu, jež lze oba (roli i samotný proces) ustavičně optimalizovat, na čemž je založena představa současného projektového managementu.

Tím pak ale člověk nerozumí *ani sobě*, jsa jen dělníkem a konzumentem, který pouze pracuje a zahání nudu v požitcích a prožitcích. Nerozumí *ani světu*, který je pouhým pracovištěm a zásobárnou zdrojů materiálu a p(r)ožitků. Nerozumí dále *ani času*, který je jen pracovní dobou a dobou nutnou na zotavenou (tzv. „volný čas“ a „dovolená“).

Je-li podle Marxe nástroj neutrálním instrumentem, který člověk vkládá mezi sebe a předmět, kterého se *tak* zmocňuje, pak to je pro něho první představa *živé práce* materializující se v práci *zpředmětněnou*, a to v podobě produktu (*Grundrisse* II, str. 261, 262). Produkt je *jednotou* práce, prostředku a suroviny, v níž se člověk jakožto dělník *ztrácí* a rozpadá se do všech tří momentů, protože sám je surovinou (tzv. „lidské zdroje“), je součástí prostředku/stroje a je ve svém lidství kladen pouze s ohledem na práci. Produkt jakožto vyhrocení činnosti a „bytí“ stroje tak je jednotou vykazující specifickou *temporalitu kladení bytí* jsoucího, tedy jak dělníka, tak jeho činnosti, tak jeho prostředku i samotného výsledného produktu.

Surovina, jež se vyskytuje v přírodě a jež ji u Marxe reprezentuje, se v procesu práce spotřebovává tím, že se *trans-formuje*, že se formuje prací. Práce *jakožto forma* udílí přírodě reprezentované jako pouhá surovina její „bytí“ (ve smyslu scholastického určení *forma dat esse*), a tím i význam. Zároveň i pracovní nástroj se spotřebovává tím, že jakožto *činnost* se *fixuje* ve formě *klidu*, tzn. dle Marxe: „materializuje se, jako přeměna v předmětu mění práce svou vlastní podobu a stává se z činnosti bytím“ (*Grundrisse* II, str. 263). Práce se tedy ve svém uskutečňování – podobně jako samotná povaha času – ruší transformací v produkt. Z aktu se stává předmět. *Práce se uskutečňuje svým zánikem*, což je podle Hegela *povaha času*.¹⁴

Pracovní proces – kladení bytí jednotlivých momentů/jsoucen či jsoucen jakožto nesamostatných momentů – končí (ve smyslu „završuje a uskutečňuje se“) v produktu, v němž 1) *surovina* se jeví jako něco, co je (pouze a výhradně, tzn. *nesamostatně*) spojeno s prací, která tak tomuto residuu „přírody“ udílí smysl tím, že ho pohlcuje a stravuje, tzn. nechává ho *zmizet*.

2) *Nástroj* se z pouhé možnosti (aristotelská *dynamis tú poiein*) přeměnil ve skutečnost (*energeia*) tím, že se stal *vodičem* práce, přičemž ale byl pohlcen, a tak *zmizel* ve své spolehlivé úslužnosti, *ztratil se* ve své funkci a *skryl se* za ní.

3) *Sama práce* se svým uskutečňováním pohlcuje a ruší, *ztrácí se* ve svém výkonu ve prospěch mrtvého, hotového, fixovaného produktu.

¹⁴ G. F. W. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, § 257-258, ed. G. Lasson, Hamburg: Meiner, 1923. Viz též, *Phänomenologie des Geistes*, Vorrede, Hamburg: Meiner, 2006, str. 34-35, 39. Viz tamtéž oddíl *Sinnliche Gewißheit*, str. 75.

Všechny tři momenty pracovního procesu, ve kterém se ve skutečnosti odehrává ontologické kladení bytí, jimiž jsou materiál/surovina, nástroj a práce, se spojují v jediný neutrální výsledek, kterým je produkt (*Grundrisse* II, str. 263) jakožto *telos*, záměr, cíl a platónské *agathon*, kvůli kterému (aristotelské *hú heneka*) se celý proces kladení „bytí“ jakožto *reflexivního, strukturovaného a postupného rušení a ztrácení* – neboli práce – odehrál.

Potud je tedy bytí jakožto čas určeno z jeho povahy „uskutečňovat se svým zánikem“, bytí se klade v procesu rušení, ztrácení se, pohlcování, stravování, trans-formace a mizení materiálu, činnosti a prostředku, mezi které je samotný člověk rozdroben jako moment či sou-část každého z uvedených momentů. Věc se ztrácí v procesu (sebe)kladení bytí, jež je jakožto (sebe-re-)produkce srozumitelné co do svého významového určení jenom jakožto práce.

Výsledný produkt pracovního procesu není *samostatný* ani *samoúčelný*, nýbrž je skutečný jenom jakožto *nesamostatný* moment (sebe)kladení bytí jakožto práce. Jeho produkce je spotřebou jak materiálu, nástroje a práce, ale je i jeho spotřebou, ke které je určen. *Produkce produkuje jen spotřebu. Kladení (se) klade jen (jako) mizení a ztrátu.*

V rámci pracovního procesu (kladení bytí) totiž vůbec nejde o žádný *konkrétní, jednotlivý* produkt/jsoucno, čímž se opět realizuje mizení předmětu, ale i samotného lidského těla. Nejde o *ontické* ztrácení nějakých konkrétních věcí nebo jednotlivých předmětů, nýbrž o ztrátu *obecného, univerzálního* a jako takového *samostatného významového ontologického statusu* „být věcí“ či „předmětnosti“.

V rámci pracovního procesu (kladení bytí) totiž jde o *ustavičnost kladení* neboli (re)produkování samého, o nepřetržitou a stupňovanou re-produkci produkce. Nejde o nic jiného než o ontologické kladení bytí samého, o *abstrakci*, o *obecné*, vnitřně prázdné a formalizované *sebe-kladení* práce/bytí. Marx to formuluje následovně:

„V produktu jsou současně reprodukovány momenty výrobního procesu, které v něm byly spotřebovány. Celý proces se tedy jeví jako *produktivní spotřeba*, tj. jako spotřeba, která ani nekončí v *nicotě*, ani v pouhé subjektivizaci předmětného, nýbrž která je sama opět kladena jako *předmět*. Pohlcování není prosté pohlcování látkového, nýbrž pohlcování samého pohlcování; v rušení látkového <je zahrnuto> rušení tohoto rušení, a tedy jeho *kladení*. Činnost, která *dává formu*, pohlcuje předmět a

pohlcuje sebe samu, ale pohlcuje jen (...) proto, aby jej kladla v nové předmětné formě, (...), formuje předmět, materializuje činnost“.¹⁵

Zde Marx formuluje a rekapituluje¹⁶ základní metafysickou problematiku za použití pojmového aparátu výroby, spotřeby a práce. Pracovní proces jakožto negování negace (neboli *uskutečňující se povaha času*) v kladení předmětu/jsoucna je sebe-kladením bytí, které se tak *odehrává jakožto čas*. Reprezentací tohoto ontologického dění je cirkulace a oběh zboží, pracovní doby a především *stroje*, který toho je, jak Marx opakovaně ujišťuje, reprezentací *nejadekvátnější*.

Stroj je tak *nutným vyhrocením* ontologického aktu sebe-kladení bytí jakožto práce, která je re-produkcí spotřeby kvůli spotřebě samé, je (re)produkování kvůli produkování samému. Stroj jakožto reprezentant tohoto ontologického dění v jeho rámci a procesu mění člověka v bytost, jež už jenom pracuje a konzumuje, která nepracuje proto, aby odporovala zániku odstraňováním nouze, nedostatku a bezprostředních potřeb, ale proto, aby jen bezohledně a nezodpovědně konzumovala, aniž to potřebuje, kvůli konzumování samému.

A tak se transformace nástroje ve stroj ukazuje být *vnitřní nutností* metafysiky a její *věci samé*, totiž ontologického dynamismu *kladení bytí jsoucího v celku*. Marx tuto nutnou, z jádra metafysiky povstávající a odehrávající se transformaci nástroje ve stroj označuje za „historické přetvoření tradičně dochovaného pracovního prostředku v pracovní prostředek adekvátní kapitálu“ (*Grundrisse* II, str. 328), jenž je pro něho dalším, konkrétnějším označením pro „bytí“ jsoucího. K plnému rozvoji kapitálu, tzn. k adekvátnímu způsobu kladení bytí, dochází podle Marxe právě „teprve tehdy, když

¹⁵ *Grundrisse* II, str. 263-264. Minimálně zde lze zaslechnout možné echo souvislosti této základní Marxovy metafysické pozice s pozicí Nietzscheho, kterou formuluje ve slavném notátu o „vtiskávání nastávání“ (neboli Marxově „činnosti“) „charakter bytí“ (neboli Marxovo formování předmětu a materializování činnosti). Srv. F. Nietzsche, KSA 12.7[54]: „Dem Werden den Charakter des Seins aufzuprägen – das ist der höchste Wille zur Macht. Zwiefache Fälschung, von den Sinnen her und vom Geiste her, um eine Welt des Seienden zu erhalten, des Verharrenden, Gleichwertigen usw. Daß Alles wiederkehrt, ist die extremste Annäherung einer Welt des Werdens an die des Seins: Gipfel der Betrachtung.“ (KSA = F. Nietzsche, *Kritische Studienausgabe* (KSA), 15 Bde. Hrsg. von G. Colli/M. Montinari, München-Berlin-New York: dtv-W. de Gruyter 1999.)

¹⁶ **NB.** V předešlé poznámce 15 uvedený Nietzscheho notát je známý pod označením „Recapitulation“.

pracovní prostředek (...) je překonán ve své bezprostřední formě a *fixní kapitál* vystupuje uvnitř výrobního procesu vůči práci jako stroj“ (*Grundrisse* II, str. 329).

A tak musíme sledovat, jak Marx popisuje transformaci temporality pracovního procesu z pozice stroje, jež je jakožto radikalizace metafysické úlohy určení (kladení) bytí jsoucího *adekvátní* samotné povaze kladení bytí v podobě práce.

2.2. Temporalita pracovního procesu z pozice stroje (mašinérie)

Jakmile je podle Marxe pracovní nástroj začleněn do výrobního procesu kapitálu, proměňuje se významově (ontologicky) ve stroj, či spíše *automatický systém strojů*, resp. mašinérii (die Maschinerie), která je hnací silou uvádějící se sama do pohybu (*Grundrisse* II, str. 326). Dělník je určen jen jako její uvědomělý článek a podle Marxe „v žádném ohledu se stroj nejví jako pracovní prostředek jednotlivého dělníka“ (*Grundrisse* II, str. 326).

Stroj již není neutrálním instrumentem v ruce dělníka. Dělník pro Marxe pouze zprostředkovává práci samotného stroje tím, „že nad strojem bdí a chrání jej před rušivými vlivy“ (*Grundrisse* II, str. 326). Je to stroj, kdo je nositelem aktivity, a potud kvazi-subjektem. Dělník je naproti tomu spíše pasivní, přivlastněný a zpředmětněný kvazi-objekt. Stroj tak vystupuje jakožto relativně samostatný, je totiž *nastaven* na svou (monotónní, potud sebe-kladoucí) činnost, na výkon, a tak podle Marxe „je sám virtuosem, který má vlastní duši v podobě mechanických zákonů“ (*Grundrisse* II, str. 326), zatímco – jak jsme viděli výše – nástroj byl oživován a oduševňován dělníkem na základě jeho perfektního zvládnutí a ovládnutí.

Vůči stroji je však činnost samotného dělníka coby pouhé součásti stroje redukována na pouhou abstrakci či imitaci činnosti (potud je dělník oním pasivním kvazi-objektem), která je po všech stránkách pro Marxe určena a řízena pohybem a činností strojů, „a nikoli naopak“ (*Grundrisse* II, str. 326). Stroj stojí proti dělníkovi jako cizí, abstraktní, samostatná moc, jež existuje nezávisle na jeho vědomí (*Grundrisse* II, str. 326), zatímco dělník je bez stroje bez významu. Práce se pak dle Marxe jeví „jen jako uvědomělý orgán rozptýlený v mnoho místech mechanického systému v podobě jednotlivých živých dělníků a podřízený celému procesu strojů samých, jehož jednota neexistuje v živých dělnících, nýbrž v živoucích (aktivních) strojích, které vůči jednotlivému, nevýznamnému konání dělníka, proti němu, vystupují jako mohutný organismus. Ve

strojích vystupuje v pracovním procesu samém zpředmětněná práce vůči práci živé jako moc, která ji ovládá, (...), jako присвојování živé práce“ (*Grundrisse* II, str. 327).

Stroj jakožto hegemon ovládá a určuje (klade) práci (a potud „bytí“) dělníka, kterého determinuje jakožto pouhého ovladače, jako „dozorce a regulátora“ (*Grundrisse* II, str. 336). Práce realizovaná mašinérií strojů je tak jakožto „moc“ zprostředkovávající se dialektikou aktivity stroje a pasivity dělníka, sebe-potvrzujícího kladení subjektu/stroje a určovaného a kladeného objektu/dělníka. Práce se tak odehrává ve svém jádru jakožto *moc* (die Macht), jejímž subjektem a nositelem je stroj, vůči kterému je člověk bezmocný. Podle Marxe totiž „ted' už nevsouvá dělník mezi sebe a objekt jako mezičlánek modifikovaný přírodní předmět; nyní jako prostředníka mezi sebe a neorganickou přírodu, jíž se zmocňuje, vkládá přírodní proces, který přeměňuje v proces průmyslový“ (*Grundrisse* II, str. 336).

Stroj nahrazuje (a to tak, že odstraňuje) přírodu/přirozenost (die Natur, *natura, fysis*), jež jakožto „počátek pohybu“ (*arché kinéseós*) v metafysice zastupuje aktivní princip přivádění (kladení) jsoucna do zjevnosti. Stroj se jakožto „moc“ staví nejen *proti* přírodě, kterou zmáhá a ovládá, ale staví se především *místo* ní, a potud je činitelem a principem *meta*-fysickým, právě protože „přírodu“ (*fysis*) určuje a klade co do jejího významu a „bytí“.

Bytí stroje jakožto „moc“ tak spočívá v tomto „stavění se“, v „kladení“, jež obojí tlumočí německý pojem „das Stellen“, který zase jenom tlumočí latinské *ponere* a řecké *thesis/tithénai*. A bytí samo jakožto „moc“ má u Marxe povahu *kladení* a *pozice* (das Stellen), jež je representováno (re)produkujícím (se) strojem, který je jsoucnem *nejvyšším* (odstraňuje a nahrazuje tak „boha“), *univerzálním* (nahrazuje „přírodu“ *in sensu lato*) co do kladení a určování jednotlivé („přirozenost“) i celkové („příroda“ *in sensu stricto*) povahy/bytnosti jsoucna jakožto jsoucího (aspekt jednotlivého) v celku (aspekt celkového).

Mocenský charakter stroje neboli samotného „bytí“ se projevuje především tím, že stroj determinuje člověka jako nahraditelnou součástku a činí tak podle Marxe tím, že „redukuje na minimum množství práce nezbytné k výrobě určitého předmětu“, čímž na minimum redukuje „lidskou práci, vydávání síly“ (*Grundrisse* II, str. 332). Stroje se podle Marxe neobjevují „proto, aby nahrazovaly chybějící pracovní sílu, nýbrž aby pracovní sílu, která je v hojné míře k dispozici, redukovaly na nezbytnou míru. Stroje se objevují

teprve tehdy, je-li k dispozici pracovní síla ve velkém množství“ (*Grundrisse* II, str. 332). A stroj tuto sílu (moc) „pouze“ umocňuje, zefektivňuje a optimalizuje její vydávání, a potud stroj jen re-produkuje své produkování, klade své kladení, umocňuje svou moc.¹⁷ Čím efektivněji stroj pracuje, tím méně je zapotřebí lidské síly, tím méně je zapotřebí člověka.

Vzhledem k průniku *ontologického* problematiky kladení bytí skrze mašinérii strojů s problematikou *antropologickou* musí Marx opět zopakovat, že snadná obsluha stroje vede i k tomu, že je možné mít jen ty nejnižší nároky na člověka, a že dokonce je pro dělníka výhodou být co nejprimitivnější. Protože hlupák se snadněji ovládá a nechá se ovládat.

Tím, že stroj je relativně samostatný a snadný (ve smyslu monotónnosti a účinnosti jeho činnosti), lze podle Marxe též donekonečna prodlužovat pracovní dobu až do podoby *nepřetržitého* výrobního provozu. Čas ztrácí jakoukoliv vrstevnatost a stává se totální, permanentní pracovní dobou, jež se člení na pouhé homogenní směny, v ohlupující a ubíjející koloběh/cirkulaci nesamostatných pracovních sil. *Čas jakožto temporalita strojové mašinérie se stává ve svém jádru a významu „věčným návratem téhož“.*

Dělník je plně přivlastněný strojem a jeho provozem a pouze díky němu a od něj přijímá své významové (ontologické) určení. Nebýt strojů, není člověk dělníkem. A není-li dělníkem, není člověk *nikým*. Protože Marx neuznává jiné určení lidskosti nežli skrze práci, nežli v rámci dialektiky pána a raba, jež jsou oba jen nesamostatnými aspekty práce, která člověka determinuje práce jakožto dělníka. *Vůči určení „dělník“ tedy u Marxe neexistuje alternativa určení lidskosti člověka.*

Stroj tedy klade bytí jak jsoucna jako takového, tak v jeho celku. Stroj dále klade bytí (lidskost) člověka. Stroj je univerzální *metafysický* princip kladení bytí, jež bezcílně a samoučelně – jen za „účelem“ ustavičné gradace a sebe-přemáhání svého kladení/(re)produkování – klade samo sebe jakožto moc a hegemonii.

¹⁷ Zde je možné zaslechnout echo základní metafysické myšlenky „vůle k moci“, jež spočívá v sebe-přemáhání, v úsilí o to „být více než doposud“, kterou vysloví posléze Nietzsche. Viz též *Grundrisse* II, str. 263-264 (plné znění uvedeno výše v pozn. 15).

Stroj bytí klade jakožto rušení času, který je homogenní směnou a cirkulací identických procesů výroby a pohybu zboží. Toto „rušení“ (das Aufheben) zároveň čas „pozvedá“ (das Aufheben) na ontologicky vyšší úroveň „věčnosti“ a „ustavičnosti“, čímž je „nastávání“ (das Werden) jakožto kladení/produkování jsoucna jakožto jsoucího do zjevnosti „vtisknut charakter bytí“.

Ve stroji bytí přichází do významového určení (ražby) „moc“, která sebe jen usiluje přemáhat (re-produkovat, klást), a tak multiplikovat (gradovat), což je skryté dění ontologického principu „vůle k moci“.

Temporalita mašinérie tedy spočívá *de facto* v odstranění (zmizení) času během permanentní cirkulace stroje, práce, procesu, materiálu, pracovních sil, produktů v rámci nepřetržitého (ustavičného) pracovního procesu, v jehož rámci *jedině* mají vyjmenované momenty svůj význam, a to právě jen jakožto nesamostatné momenty. *Mimo* něj nejsou (anebo spíše jsou) *nic*.¹⁸ A toto **znicotnění** a **zničení** jsoucna včetně lidskosti člověka Marx rozvíjí ve svém vrcholném spise *Kapitál*.

3. Pojetí stroje v *Kapitálu* (1872-1878)

V *Kapitálu* je stroj *eo ipso* vždy součástí pracovního procesu mašinérie, protože podle Marxe stroj, který v něm neslouží, je neužitečný (*Kapitál*, str. 202), a potud tedy neexistující. Mimo mašinérii stroj nemá smysl.

Marx definuje stroj v *Kapitálu* jako prostředek k vytváření nadhodnoty (*Kapitál*, str. 397). Rovněž konstatuje, že navýšení nadhodnoty a masy výrobků bylo „prvním výsledkem zavedení strojů“ (*Kapitál*, str. 473).

Marx dále stroj definuje tak, že je to mechanismus, který po přenesení příslušného pohybu provádí svými nástroji či součástmi tytéž operace, které dříve prováděl dělník (*Kapitál*, str. 399-400). Dělník je totiž oproti mašinérii strojů omezen počtem svých údů, v nichž může třímat nástroje, zatímco stroj je osvobozen od organických hranic (*Kapitál*, str. 400). A tak stroj *naráz* – čímž opět *de facto* ruší čas coby postupnou střídou

¹⁸ Pro opětovnou paralelu Marxova ontologického pojetí stroje s myšlením F. Nietzscheho srv. slavné Nietzscheho diktum o tom, že vše jsoucí je pouze vůle k moci a jinak „*nic*“. F. Nietzsche, KSA 11.38[12]: „A víte vůbec, čím je mi „svět“? (...) Tento svět je vůle k moci—a *nic* mimoto! A i vy sami jste touto vůlí k moci—a *nic* mimoto!“

následnosti stálosti pomíjení – může operovat velkým množstvím svých nástrojů a součástí, a tak vykonávat *současně* více úkonů (*Kapitál*, str. 401, též str. 448).

Když nástroj přešel z člověka na mechanismus, z lidského organismu na technický aparát, nabývá hnací stroj podle Marxe samostatné formy nezávislé na mezích lidské síly a psycho-fysické ustrojenosti a vybavenosti člověka, jehož sílu a vůbec jehož bytnost stroj nesčetněkrát přesahuje co do účinnosti, působnosti, efektivity. Jeden hnací stroj může pohánět mnoho strojů současně, čímž podle Marxe vzniká soustava strojů neboli mašinérie (*Kapitál*, str. 404), která znehodnocuje hodnotu dělníkovy pracovní síly (*Kapitál*, str. 442) a lidského těla a lidské bytosti vůbec.

Tím stroj dociluje toho, že se dělník stává bezcenným a vzhledem ke kapitálu neprodejným (*Kapitál*, str. 459). Stroj je v Marxových očích prostředkem k nahrazení živé práce dělníků (*Kapitál*, str. 421) a zároveň zvyšuje počet těch, kteří rozmnožují počet pracovních sil na trhu práce, kde jsou k dispozici pro snazší, a potud levnější vykořisťování (*Kapitál*, str. 469).

Stroj jakožto – podle Marxe – nejmocnější prostředek *zvyšování produktivity práce*¹⁹ (neboli sebe-kladení bytí, a tedy gradace moci přemáhající každou svou dosaženou úroveň) se vůči dělníkovi osamostatňuje svým pohybem, silou a produktivní činností (*Kapitál*, str. 430), v níž a s níž přeměňuje práci v *umocněnou práci* (*Kapitál*, str. 433), v nadhodnotu, či v přidanou hodnotu, jak bychom řekli dnes. Tato optimalizace využití síly pro práci vede podle Marxe – tak jak to již předvedl a konstatoval v *Ekonomicko-filosofických rukopisech* – k podrobení a zavlčení do pracovního procesu dříve nedostupné společenské vrstvy (ženy a děti). Dále též umožňuje bezmezně prodlužovat pracovní den (*Kapitál*, str. 435), a rušit tak čas.

Ustavičné zdokonalování strojů vede podle Marxe – a to je zcela nový aspekt jeho analýzy stroje – rovněž k nahrazování jedné kategorie lidské činnosti a práce za jinou (*Kapitál*, str. 461). Strojová práce se svým odlišným *ontologickým* statusem si vynucuje technické (ale to při určování lidskosti člověka skrze stroj zároveň znamená „ontologické“) *podřízení* dělníka jednotvárnému chodu pracovního prostředku (*Kapitál*, str. 452), který dělníka svou monotónností ubíjí (*Kapitál*, str. 460), a znemožňuje mu tak

¹⁹ *Kapitál*, str. 430.

svobodnou duševní a fysickou činnost (*Kapitál*, str. 451), jak to již Marx konstatoval dříve v *Ekonomicko-filosofických rukopisech*.

Odloučení intelektuálních sil od ruční práce, ve kterém spočívá odcizení, zpusťování a vyprázdnění předmětu, člověka a světa, podle Marxe vrcholí ve velkém průmyslu (industrii) vybudovaném na základě strojové mašinérie v tom smyslu, že dílčí dovednost dělníka „mizí jako nicotná a bezvýznamná věc před vědou, před obrovskými přírodními silami a společenskou masovou prací“, jež jsou ztělesněny ve strojovém systému (*Kapitál*, str. 461, viz též str. 401, 448).

Mašinérie se vyznačuje masovostí, v níž se ztrácí tvářnost a výlučnost „věci“ a „bytosti“, dále abstraktností a formalizací (mechanizací) činnosti, anonymitou a absencí zodpovědnosti. Vyznačuje se hegemonií všeho *obrovitého*, jež se postupem dějin a vývoje techniky obrátila a invertovala směrem k obrovsky malému, kdy nynější aparáty jsou miniaturní a mají gigantickou funkčnost, kapacitu, výkon, ale i poruchovost a nákladnost. Čím funkčnější a výkonnější aparát, tím poruchovější a nákladnější je.

Stroj pracuje na svém spotřebovávání, skrývá se za svou produkci a produktivitu, v nichž mizí. Toto sebe-zastírající mizení v produktivitě je však ryzím (sebe)kladením, k čemuž spotřebovává (a to tak, že je *klade* co do významu jejich bytí, a tedy je nechává jako takové *zmizet*) materiál: jak přírodní (suroviny a zdroje), tak lidský. Mašinérie nechává zmizet, a tak znicotnit (zničit) jak věc, tak lidskost člověka.

Stroj je jakožto „moc kladení“, jakožto „moc klást“ (bytí) bytostně charakterizován mizením či tím, že nechává zmizet. Stroj totiž nahrazuje, a tak devaluje, a potud nechává zmizet lidskému tělu a možná i člověku vůbec, který je nahraditelnou, lhostejnou *zpředmětněnou* pracovní silou, pouhým lidským zdrojem (a potud vlastně „věcí“). Dává zmizet přírodě („věci“), jež je spotřebovávána coby pouhá surovina a palivový/energetický zdroj během výrobního procesu (tomuto aspektu se však Marx v *Kapitálu* již tolik nevěnuje). Dále nechá zmizet i času, který je ustavičnou, homogenní pracovní dobou.

Mizení či ztráta věci, jež se u Marxe odehrává jakožto vnitřní jednota odcizení, zpusťování a vyprázdnění, je výsledkem a projevem nikoliv nějakého „*lidského, příliš lidského*“, pouze *historického* procesu, jak sugeruje Marx při svém zcela mylném a naprosto scestném výkladu dějin, nýbrž ryze *ontologického* dění (sebe)kladení bytí

jakožto moci, která rušením (své) temporality tuto klade a naplňuje v transformovaném, totiž ryze silovém a působném významu.

Dokud nenahlédneme problematiku stroje osvobozenou od *pouze antropologického a historického* významu, dokud ji nenahlédneme jakožto *fakt ontologického dění*, nemůžeme *se osvobodit od* hegemonie stroje, a potud nejsme svobodní *pro* něj a *k* němu. A je-li lidskost člověka určena právě strojem, pak ovšem nejsme osvobozeni *především k sobě samým*.

Proto je nezbytné obrátit se při promýšlení povahy techniky a poměru člověka k ní též, či především k myšlení Karla Marxe, který v mnohém předjímá pozdější úvahy autorů jakými byli Ernst Jünger či Martin Heidegger. Je jen velkou otázkou, zda nabízené „pozitivní“ alternativy všech tří zmíněných myslitelů – Jüngerův postoj „heroického realismu“, který kombinuje s nedospělým únikem „dobrodružného srdce“, Heideggerův postoj „pastýře bytí“ a Marxova výzva k eschatologické revoluci a utopistické diktatuře proletariátu – nejsou jen blouznivým profétismem a pouhými formami eskapismu neboli útěku před skutečností, které ve filosofii nesmí mít své místo. Filosofie má za úkol *myslet, a nikoliv zříkat se* myšlení v útěku k vizionářství, profétismu, utopičnosti.

A nebyl to nikdo menší než René Descartes, který nás ve svých *Pravidlech pro vedení rozumu* (Pravidlo II) naopak ponouká k tomu za pomoci zácviku do správného myšlení (konečně) dospět, stát se (konečně) dospělými, a potud být výhradně *svobodnými*.²⁰ *Protože jedině tak* jsme vpravdě (konečně) lidsky.

²⁰ R. Descartes, *Regulae ad directionem ingenii – Pravidla pro vedení rozumu*, přel. V. Balík, Praha: OIKOYMENH, 2000, str. 15.